

Др Ивана СТЕВАНОВИЋ*

ВАНИНСТИТУЦИОНАЛНЕ МЕРЕ И ДРУГИ ИНСТРУМЕНТИ РЕАКЦИЈЕ НА МАЛОЛЕТНИЧКУ ДЕЛИНКВЕНЦИЈУ И МАЛОЛЕТНИЧКО КРИВИЧНО ЗАКОНОДАВСТВО (ИСПУЊЕНА ОЧЕКИВАЊА ИЛИ НЕ)

Апстракт. Основни циљ рада је да укаже на значај нормативног оквира за успостављање адекватног система санкција и мера ванинституционалног карактера као облика реакције друштва и државе на малолетничку делинквенцију. У раду ауторка посебно указује да су у малолетничком кривичном праву Републике Србије ванинституционалне кривичне санкције и мере, преваходно у виду васпитних мера ванинституционалног карактера и васпитних налога правило, како на нормативном нивоу, тако и у пракси, јер се оне и најчешће изричу од стране судија. Међутим, у раду се указује и на одређене проблеме које је неопходно отклонити да би се створили услови за извршење свих законом предвиђених ванинституционалних кривичних санкција и мера, односно установљавање нових који одговарају потребама и структури малолетничког криминалитета у времену у коме живимо. На томе инсистирају и ново-успостављени стандарди на међународном и европском нивоу, а Република Србија тежи да их доследно усвоји и примени у пракси

Кључне речи: малолетници, ванинституционалне санкције и мере, норма и њена примена

1. Увод

Седамнаестогодишњи период примене Закона о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица (у даљем тексту: Закона о малолетницима),¹ без иједне измене и допуне, доказ је једног законодавног подухвата у кривичноправном систему у времену у коме је он изведен. Када је овај закон усвајан представљао је "пионирски" подухват успостављања јединственог система малолетничког кривичног правосуђа у складу са релевантним међународним стандардима тога времена, имајући у виду и тренутак када је започела његова примена (примењује се од 1. јануара 2006. године). Поред тога, чињеница да је до данашњих дана закон опстао неизмењен указала је и на значај флексибилности система малолетничког кривичног правосуђа у Републици Србији, а које је у пракси у великој мери успело да "премости" све проблеме које је са собом донело кашњење у његовом усклађивању са Уставом² и другим законима, као и до данашњих дана, изостанак појединих подзаконских аката неопходних

* Др Ивана Стевановић, виши научни сарадник и директорка Института за криминолошка и социолошка истраживања

¹ Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица, "Службени гласник РС", бр. 85/2005.

² Устав Републике Србије, "Службени гласник РС", број 98/2006.

за пуну примену појединих законских института. Ипак, податак да су проблеми препознати бројним анализама,³ идентификовани већ након неколико иницијалних година "уходавања" система, указује да би релевантност одговора на криминалитет малолетника требала бити унапређена, како доношењем новог законског решења, тако и његовом ефикаснијом и ефективнијом применом. У односу на обезбеђење пуне примене нормативног оквира, а у складу са стандардима Европске уније, у 2018. години и Влада Републике Србије предвидела је одређене активности које се односе на унапређење законодавног оквира, подршци рада *Савета за праћење и унапређење рада органа кривичног поступка и извршења кривичних санкција према малолетницима*, унапређење примене васпитних налога и ванинституционалних кривичних санкција, јачање капацитета професионалаца и унапређења третмана за малолетне учиниоце кривичних дела. Наведено је од изузетног значаја имајући у виду и дефинисани оквир за односе Европске уније према заштити и промоцији права детета у земљама које нису чланице ЕУ. Усвајањем ЕУ Агенде за права детета 2011. године усвојен је и нови концепт ЕУ "правосуђа по мери детета" (Стевановић, 2014:29-30).⁴

Имајући у виду наведено, овим радом, превасходно смо желели да укажемо да су и према тренутно важећем законодавном оквиру ванинституционалне кривичне санкције и мере, у виду васпитних мера ванинституционалног карактера и васпитних налога, правило, како на нормативном нивоу, тако и у пракси, јер се оне и најчешће изричу од стране судија. Међутим, желели смо да се осврнемо и на одређене проблеме које је неопходно отклонити да би се створили услови за извршење свих законом предвиђених ванинституционалних кривичних санкција и мера, односно установљавање нових који одговарају потребама и структури малолетничког криминалитета у времену у коме живимо. У том смислу, мишљења смо да у периоду који предстоји, треба приступити доношењу новог законодавног оквира који би на целовити начин уредио предметну област, уважавајући одредбе националних докумената јавних политика, Препоруке УН Комитета за права детета и других релевантних уговорних тела УН и Савета европе, али осигурати и његову потпуну усклађеност са одредбама Устава и релевантног националног законодавства. Истовремено са изменама оквира неопходно је припремити и сет подзаконских аката чиме би се избегле евентуалне неусаглашености.

Такође, неопходно је даље радити на унапређењу курикулума и продужено трајање иницијалних обавезних обука, али и увођење обавезе континуираног стручног усавршавања током професионалне каријере свих актера система малолетничког правосуђа. У смислу наведеног, фокус треба усмерити ка континуираној промоцији, обукама за примену и унапређење примене начела опортунитета како на законодавном нивоу, тако и у пракси, а у складу са, међународно препорученом применом диверзионих модела поступања према малолетницима, као правила, а не изузетка.

³ Видети шире: Колаковић-Бојовић, Милица, Стевановић, Ивана и Вукићевић, Владимир (2022) *Анализа нормативног и институционалног оквира области правосуђа по мери детета*. Институт за криминологију и социолошка истраживања, Београд, <http://institute.rs/346/>;

Карић, Т., Протић, С., Колаковић-Бојовић, М., Параушић, А., Дрндаревић, Н. (2022) "Анализе утицаја Закона о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица у периоду од 2006. до 2020. године", Београд: Институт за криминологију и социолошка истраживања.

⁴ Agenda Evropske unije o pravima deteta usvojena od strane Evropske Komisije Evropske unije 52011DC0060 od 15. februara 2011. godine 52011DC0060, 15. februar 2011. godine.

2. Међународни стандарди и ванинституционалне кривичне санкције и мере које омогућавају скретање са класичног кривичног поступка у малолетничком кривичном праву

Давање предности ванинституционалним облицима реаговања, јесте обавеза коју је Република Србија, преузела као земља Уговорница Конвенције о правима детета,⁵ која у члану 40. у односу на малолетне учиниоце кривичних дела прописује да ће приликом одређивања друштвене реакције бити стављен на располагању "широки спектар мера, као што су брига, усмеравање, надзор, правна помоћ, условно кажњавање, прихват, образовање и програми стручне обуке и друге алтернативе институционалној бризи како би се обезбедило да се са децом поступа на начин који одговара њиховој добробити и који је сразмеран како околностима тако и учињеном делу", као и да се тежи доношењу мера без прибегавања судском поступку с тим да буду у потпуности поштована људска права и законска заштита (Вучковић-Шаховић, Н., Доек, Ј., Зерматтен, Ј. (2012): 64). Полазећи од Конвенције о правима детета, превасходно *Стандардна минимална правила Уједињених нација за мере алтернативне институционалном третману* (у даљем тексту: *Токијска правила*),⁶ представљају смернице свакој држави појединачно за унапређење, развој и примену мера алтернативних институционалном третману, прописују стандарде које би државе требало да имају у виду приликом осмишљавања казнене политике према учиниоцима кривичних дела и препоручују државама да развију мере које су алтернативне институционалном третману у оквиру својих правних система како би смањиле коришћење затвора и рационализовале политику кривичног законодавства али и минимизирале вероватноћу повратка криминалу преступника кроз реинтеграцију преступника у друштво. *Токијска правила* тако прописују изрицање алтернативних мера, а смањење броја поновљених преступа виде у систему ресторативног правосуђа, коришћењу диверзионих шема и индивидуализацији

⁵ Према кривичном законодавству Републике Србије дете које је навршило 14 година, а није навршило 18 година назива се малолетником (млађи малолетник - лице које је у време извршења кривичног дела навршило 14, а није навршило 16 година живота; старији малолетник - лице које је у време извршења кривичног дела навршило 16, а није навршило 18 година живота). Наиме, Одредбом члана 2. Закона о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица⁵, утврђено је да се према лицу које у време извршења противправног дела, у закону предвиђеног као кривично дело, није навршило 14 година не могу изрећи кривичне санкције, нити применити друге мере које предвиђа тај закон⁵. Када су у питању деца која у време извршења дела нису навршила 14 година, њихов кривично-правни положај указује на објективну немогућност сношења кривице, што је мотивисано претежно криминално-политичким и опште хуманим разлозима неизлагања сувише младих лица кривичном прогону. У општем смислу, овакво нормативно решење је диктирано и међународним обавезама наше земље, јер је у одредби чл. 4. ст. 1 Стандардних минималних правила Уједињених нација за малолетничко правосуђе предвиђено да у правним системима који познају појам минималног узраста за кривичну одговорност малолетника та граница неће бити везана за сувише рани узраст, имајући у виду емотивну, менталну и интелектуалну зрелост. Према члану 1. Конвенције о правима детета: "За сврхе ове конвенције, дете је људско биће које није навршило 18 година живота, ако се, на основу закона који се односи на дете, пунолетство не стиче раније". Кривични законик Републике Србије у члану 112. став 8. наводи да се дететом сматра лице које није навршило 14 година. Поред тога, у члану 112. став 9. истакнуто је да се малолетником сматра лице које је навршило 14 година, а није навршило 18 година, док је у члану 112. став 10. наведено да се малолетним лицем сматра лице које није навршило 18 година. Дакле, појам малолетног лица из члана 112. став 10. Кривичног законика практично одговара појму детета из члана 1. Конвенције о правима детета. Али, положај детета и положај малолетног лица које је навршило 14 година живота у нашем кривичном праву значајну се разликују, будући да дете није кривичноправно одговорно, док лице које је навршило 14 година живота кривичноправно одговара иако је млађе од 18 година.

казни у складу са природом и тежином учињеног преступа, личношћу и пореклом преступника и заштитом друштва и жртве, као и у подстицању преступника да схвати значај учињеног кривичног дела и престане даље да врши кривична дела. Иако ова правила представљају смернице које би требало примењивати приликом санкционисања не само малолетних већ и пунолетних учинилаца кривичних дела, она представљају један од кључних докумената у склопу међународних инструмената о малолетничком правосуђу јер дају свеобухватну слику свега онога што би требало узети у обзир приликом одређивања кривичних санкција које представљају алтернативе институционалном третману. Иначе, *Токијска правила* би требало да се примењују на децу у сукобу са законом у свим фазама кривичног поступка, као и да подстичу државе да развију и примене широк спектар мера алтернативних институционалном третману.

Такође, у складу са *Конвенцијом о правима детета* примену диверзионих модела (механизма) треба размотрити у свим случајевима осим када безбедност друштвене заједнице, услед вршења тежих кривичних дела, налаже вођење редовног кривичног поступка.⁷ Државама чланицама је остављено дискреционо право за креирање диверзионих механизма – мера и програма при чему је важно обезбедити поштовање и заштиту људских права детета. У складу са наведеним Комитет за права детета донео је и *Општи коментар бр. 24 (2019) Комитета за права детета о правима детета у систему правосуђа по мери детета*⁸ којим предвиђа да држава чланица треба да обезбеди широки спектар мера како би се осигурало да се са децом поступа на начин који је пропорционалан околностима и учињеном делу, а за њихову добробит, што обухвата јасно изражене разноврсне програме који се спроводе у друштвеној заједници, који подразумевају, пре свега, јачање мреже подршке детету у породици и заједници, а могу обухватити старање, саветовање и надзор, програме за школовање, стручно оспособљавање и друге мере. Комитет у тачки 18 *Општег коментара бр. 24 (2019)* посебно наглашава да:

- Диверзионе мере треба користити само онда када постоје убедљиви докази да је дете починило предметно дело, када оно слободно и добровољно признаје своју одговорност, без застрашивања и притиска, док се ово признање неће употребити против њега у било ком будућем судском поступку;
- Слободни и добровољни пристанак детета на диверзиону меру треба да се заснива на адекватним и специфичним информацијама о природи, садржају и трајању мере, као и на разумевању последица несарадње или неиспуњавања диверзионе мере;
- Закон треба да прописује случајеве у којима је употреба диверзионе мере могућа, а одговарајуће одлуке полиције, тужилаца и/или других служби требало би да буду законски регулисане и подложне поновном разматрању. Сва службена лица и актери државе који учествују у диверзионом поступку требало би да прођу кроз одговарајућу обуку и да добију одговарајућу подршку;

⁷ *The United Nations and Juvenile Justice: A Guide to International Standards and Best Practice, loc.cit, supra*, n. 12, IV, para. 168.

⁸ Општи коментар бр.24(2019) о правима детета у систему правосуђа по мери детета којим се менја Општи коментар бр. 10(2007) (*Committee on the Rights of the Child General Comment No. 24 (2019), replacing General Comment No. 10 (2007) on children's rights in juvenile justice, Geneva, 18 September 2019*)

- Детету се даје прилика да затражи правну, или другу одговарајућу помоћ у погледу диверзионе мере коју су му понудили надлежни органи, као и могућност поновног разматрања мере;

- Диверзионе мере не би требало да укључују лишење слободе;

- Резултат извршења диверзионе мере требало би да има дефинитивно и коначно затварање случаја. Иако се поверљиви подаци о диверзионој мери могу чувати у административне, ревизорске, истражне и истраживачке сврхе, не треба их посматрати како кривичне осуде, нити би требало да за последицу имају упис детета у кривичну евиденцију.

Поред *Конвенције о правима детета и Општег коментар бр. 24 (2019) Комитета за права детета о правима детета у систему правосуђа по мери детета*, постоје и други формалноправно необавезујући документи који су важни за постављање стандарда у овој области и заједно са *Конвенцијом и Општем коментаром бр. 24 (2019) Комитета за права детета* чине обухватан правни оквир у вези са положајем деце у сукобу са законом. Прво, то су *Стандардна минимална правила УН за малолетничко правосуђе (Пекиншка правила)*, усвојена од стране Генералне скупштине УН 1985. године, која дају смјернице за развој специфичног и засебног система малолетничког правосуђа, постављају минималне стандарде и представљају модел за државе чланице за правично и хумано поступање са децом учиниоцима кривичних дела.⁹

Ова правила предвиђају да је потребно, када год је то могуће, размотрити могућност да се предмети решавају без прибегавања формалном суђењу пред надлежним органима.¹⁰ Одступању може да се прибегне у било којој фази поступка одлучивања полиције, тужилаштва и суда, а ова мера не мора да буде ограничена на "ситне" случајеве.¹¹ За одступање мора да се обезбеди сагласност детета и његових родитеља или старатеља, уз вођење рачуна о смањивању ризика од присиле и застрашивања како дете не би ову одлуку дало под притиском.¹² Коначно, у циљу што боље примене диверзионих мера, *Пекиншка правила* препоручују стварање реалних програма за поступање са децом у локалној заједници, као што су привремени надзор и усмеравање, обештећење и накнада штете жртвама.¹³

Смјернице УН за превенцију малолетничке делинквенције ("Ријадске смјернице"), усвојене од стране Генералне скупштине УН 1990. године, за разлику од "Пекиншких правила" која се баве положајем деце која су већ дошла у сукоб са законом, фокус стављају на превенцију, односно рану заштиту и превентивне интервенције које се баве децом у ситуацијама социјалног ризика. Оне наглашавају диверзиони и непунитивни приступ приликом бављења раном заштитом и превенцијом антисоцијалног понашања деце, усмјеравајући се на узроке социјалног ризика, као што су односи у породици, социо-економске прилике у којима дете живи, здравље, образовање, ометености у развоју и слично, с обзиром да вишеструке депривације воде већем ризику делинквентног

⁹ *The United Nations and Juvenile Justice: A Guide to International Standards and Best Practice, loc.cit, supra*, n. 12, II, st. 34.

¹⁰ *Ibid.*, правило 11 (1)

¹¹ *Ibid.*, правило 11 (2)

¹² *Ibid.*, правило 11 (3)

¹³ *Ibid.*, правило 11 (4)

понашања.¹⁴ Посебно су значајне зато што препоручују државама да деци дају активну улогу у процесу интеграције и креирању превентивних интервенција.

На нивоу Европске уније ("ЕУ"), *Повеља о основним правима у ЕУ* ("Европска повеља"), која је ступила на снагу 2009. године као део Лисабонског споразума, у јединственом документу кодификује основна права која се штите у ЕУ. Одредбом чл. 24 учвршћене су одредбе Конвенције тако што је прописано право детета да слободно изрази своје мишљење и да оно буде узето у обзир у складу са годинама и степеном зрелости детета, као и да најбољи интереси детета треба да буду од првенственог значаја приликом одлучивања, а одредбе члана 47, 48 и 49 прописују право на правично суђење. Поред Европске повеље, у овој области је значајно неколико важних ЕУ директива као што су Директива о праву на тумачење и превођење,¹⁵ Директива о праву на информације¹⁶ и Директива о праву на приступ адвокату у кривичном поступку.¹⁷

Конвенција о заштити људских права и основних слобода ("Европска конвенција"), усвојена под окриљем Савета европе 1950. године, на само два места се директно бави децом у сукобу са законом, и то у вези са правом на слободу и безбедност личности где је предвиђено да малолетно лице може бити лишено слободе на основу законите одлуке у сврху васпитног надзора или ради привођења надлежном органу,¹⁸ као и у вези са правом на правично суђење где је предвиђено да се штампа и јавност могу искључити с целог или дела суђења, између осталог, када то захтевају интереси малолетника.¹⁹ Иако, Европска конвенција не садржи много одредаба које се баве правима детета у сукобу са законом, Европски суд за људска права (Европски суд) је у својој богатој судској пракси, у случајевима одлучивања о наводним кршењима права детета у правосудном систему, тумачио Европску конвенцију у контексту других инструмената, специфичних за права детета и то најчешће Конвенције о правима детета и *Пекиничких правила*.²⁰

Поред Европске конвенције, Савет европе је усвојио и препоруке које су важне за права детета у сукобу са законом. То су, прије свега, *Препорука о новим начинима решавања проблема малолетничке делинквенције и улози малолетничког правосуђа*²¹ и *Препорука о европским правилима за малолетне учиниоце који подлежу санкцијама или мерама*.²² Док се прва залаже за приступ васпитања уместо кажњавања деце у сукобу са законом, превенцију и реинтеграцију, минималну интервенцију, коришћење диверзионих мера и давање првенства алтернативама лишењу слободе, друга Препорука даје

¹⁴ *The United Nations and Juvenile Justice: A Guide to International Standards and Best Practice*, loc.cit, supra, n. 12, II st. 50

¹⁵ Директива 2010/64/EU Европског парламента и Савета о праву на тумачење и превођење у кривичним поступцима (SL L 280, 2010)

¹⁶ Директива 2012/13/EU Европског парламента и Савета о праву на информације у кривичном поступку (SL L 142, 2012)

¹⁷ Директива 2013/48/EU Европског парламента и Савета о праву на приступ адвокату у кривичном поступку (SL L 294, 2013)

¹⁸ *Конвенција за заштиту људских права и основних слобода*, чл. 5 ст. 1 (д)

¹⁹ *Ibid.*, чл. 6 ст. 1

²⁰ Kilkelly, U., 'The Best of Both Worlds for Children's Rights? Interpreting the European Convention on Human Rights in the Light of the UN Convention on Human Rights in the Light of the UN Convention on the Rights of the Child', 2 *Human Rights Quarterly* 23, 2001, 311.

²¹ Rec(2003)20, 2003

²² Rec(2008)11, 2008

државама чланицама детаљне смјернице о томе на који начин треба извршавати санкције и мере према деци учиниоцима кривичних дела.

Још један веома важан документ, настао као део покрета Савета европе за стварање правосуђа по мери детета, су *Смернице Комитета министара СЕ о правосуђу по мери детета*, усвојене 2010. године. Ове смернице су засноване на *Европској конвенцији* и богатој судској пракси Европског суда, али и другим важним препорукама, извештајима и документима насталих под окриљем Савета европе. Смернице дају детаљне препоруке државама чланицама о правима и потребама деце у правосудном систему, указујући на важност поштовања права детета на партиципацију, информисање, заступање, заштиту приватног и породичног живота, интегритета и достојанства личности и других важних права.²³

На овом месту желели би смо и да укажемо на значај Директиве (2016)800ЕУ²⁴ која у сваком конкретном случају инсистира на индивидуалном приступу, примату ванинституционалног реаговања у односу на институционално али и чл. 8 који захтева "Право на појединачну оцену" у сваком конкретном случају. У том смислу Државе морају да се узму у обзир посебне потребе деце у вези са заштитом, образовањем, оспособљавањем и друштвеном интеграцијом. "У ту је сврху децу која су осумљичени или оптужена у казненом поступку потребно "појединачно оцјењивати", уважавајући одредбе члана 8. Директиве. "Појединачна оцена" узима посебно у обзир личност детета и његову зрелост, дететову економску, социјалну и породичну позадину, те сваку евентуалну појединачну рањивост детета.

3. Диверзионе мере и ванинституционалне кривичне санкције у малолетничком кривичном праву Републике Србије

Нормативним оквиром система малолетничког правосуђа у Републици Србији, у складу са међународним стандардима, дефинисане су различите мере неинституционалног карактера у односу на малолетне учиниоце кривичних дела. *Законом о малолетницима* нагласак је дат на алтернативе у погледу мера од значаја за кривични поступак, а нарочито на алтернативне могућности код санкција, могућност њихове кумулације, начин извршења (Перић, О. (2007): 32-53). Тако, *Закон о малолетницима* у члану 11. прописује различите врсте васпитних мера ван-институционалног карактера као што су:

- Мере упозорења и усмеравања: судски укор и посебне обавезе (члан 11,13 и 14 *Закона о малолетницима*);
- Мере појачаног надзора: појачани надзор од стране родитеља, усвојиоца или старатеља, појачани надзор у другој породици, појачани надзор од стране органа старатељства, појачани надзор уз дневни боравак у одговарајућој установи за васпитање и образовање малолетника. (члан 11, 15, 16, 17 и 18 *Закона о малолетницима*).²⁵

²³ Smernice Komiteta ministara SE o pravosuđu po meri deteta, 2010, Deo I – Obim i svrha

²⁴ Direktiva 2016/800/EU o procesnim garancijama za decu koja su osumnjičena ili optužena u krivičnim postupcima (L 132/1, 21.5.2016) (Directive (Eu) 2016/800 of The European Parliament and of The Council of 11 May 2016 on procedural safeguards for children who are suspects or accused persons in criminal proceedings).

²⁵ Поред наведених васпитних мера неинституционалног карактера *Закон о малолетницима* у члану 11. прописује и трећу групу васпитних мера - заводске мере: упућивање у васпитну установу, упућивање у васпитно-поправни дом, упућивање у посебну установу за лечење и оспособљавање, а које мере су институционалног карактера.

Закон о малолетницима такође афирмише и изрицање васпитних налога (1. поравнање са оштећеним како би се накнадом штете, извињењем, радом или на неки други начин отклониле, у целини или делимично, штетне последице дела, 2. редовно похађање школе или одлажење на посао, 3. укључивање, без накнаде, у рад хуманитарних организација или послове социјалног, локалног или еколошког садржаја, 4. подвргавање одговарајућем испитивању и одвикавању од зависности изазване употребом алкохолних пића или опојних дрога, 5. укључивање у појединачни или групни третман у одговарајућој здравственој установи или саветовалишту) – члан 5. до 8. *Закон о малолетницима*), чији је циљ да се не покреће кривични поступак или да дође до његовог обустављања. Васпитне налоге може применити и тужилац, што је у складу са смерницама датим у *Токијским правилима*.

Исто као и у *Токијским правилима*, и *Закон о малолетницима* предвиђа индивидуализовање кривичних санкција према сваком поједином малолетном учиниоцу кривичних дела и усваја идеју да се надзором, пружањем заштите и помоћи може утицати на развој и јачање личне одговорности малолетника, како би се обезбедило поновно укључивање малолетника у друштво. Тако *Закон о малолетницима* углавном садржи мере које имају за циљ активно учешће малолетника, развијање његове личне одговорности, а све то ради изградње нових стандарда понашања и реинтеграције у друштво. У том смислу, нарочито су од значаја посебне обавезе и васпитни налози.

Препознавање наведених приоритета је од великог значаја јер иако је *Закон о малолетницима* у примени од 2006. године, један број мера које овај закон предвиђа се још увек не реализује или се реализује у недовољној мери (*Други и трећи алтернативни периодични извештај о примени Конвенције о правима детета у Републици Србији*: 2015: 52-54). Ово се посебно односи на: васпитну меру појачаног надзора у другој породици (Грујић, Д., и др. (2015): 43-47), као и васпитну меру појачаног надзора уз дневни боравак у одговарајућој установи за васпитавање и образовање малолетника.

4. Васпитни налози и посебне обавезе

Иако се васпитни налози садржински поклапају са појединим посебним обавезама, важно је напоменути да између ова два института постоји квалитативна разлика. Посебне обавезе представљају кривичне санкције, док васпитни налози представљају мере *суи генерис*. Посебне обавезе, као санкције, суд намеће и малолетник нема могућност избора, док са васпитним налозима малолетник може да се сагласи или не, односно да их прихвати или не прихвати и да утиче на њихов избор. Поред низа других разлика (различито трајање, различити органи који примењују и изричу ове институте, и сл.), посебно је значајно разликовање у односу на последице. Неиспуњење посебне обавезе може да доведе до замене са неком другом посебном обавезом, односно другом васпитном мером, док непоступање по васпитном налогу најчешће доводи до покретања кривичног поступка, односно његовог наставка (члан 62. став 6. *Закон о малолетницима*).

Посебне обавезе су врста васпитних мера упозорења и усмеравања које у кривичном поступку према малолетним учиниоцима кривичних дела суд може изрећи малолетном учиниоцу кривичног дела ако оцени да је одговарајућим захтевима или забранама потребно утицати на малолетника и његово понашање. *Закон о малолетницима* у члану 14. прописује следеће посебне обавезе које суд може изрећи малолетнику: 1) да се извини

оштећеном - члан 14. став 2. тачка 1, 2) да у оквиру сопствених могућности накнади штету коју је проузроковао - члан 14. став 2. тачка 2, 3) да редовно похађа школу или не изостаје са посла - члан 14. став 2. тачка 3, 4) да се оспособљава за занимање које одговара његовим способностима и склоностима - члан 14. став 2. тачка 4, 5) да се, без накнаде, укључи у рад хуманитарних организација или у послове социјалног, локалног или еколошког садржаја - члан 14. став 2. тачка 5, 6) да се укључи у одређене спортске активности - члан 14. став 2. тачка 6, 7) да се подвргне одговарајућем испитивању и одвикавању од зависности изазване употребом алкохолних пића или опојних дрога - члан 14. став 2. тачка 7, 8) да се укључи у појединачни или групни третман у одговарајућој здравственој установи или саветовалишту и да поступа по програмима рада који су за њега сачињени у тим установама - члан 14. став 2. тачка 8, 9) да похађа курсеве за стручно оспособљавање или да се припрема и полаже испите којима се проверава одређено знање - члан 14. став 2. тачка 9, 10) да не може да напусти место пребивалишта или боравишта, без сагласности суда и посебног одобрења органа старатељства - члан 14. став 2. тачка 10.

Доношењем посебног *Правилника о извршењу васпитних мера посебних обавеза* (у даљем тексту: *Правилник*) у новембру 2006. године, створени су и прецизнији нормативни оквири за извршење васпитне мере посебне обавезе у пракси.²⁶ Овим *Правилником* прописани су облици и начин извршења васпитне мере посебне обавезе, органи надлежни за спровођење извршења посебних обавеза, међусобни односи између тих органа и друга правила од значаја за остваривање сврхе васпитне мере посебна обавеза. *Правилник* се састоји од 37 чланова, а у делу ИИ *Правилника* (Посебне обавезе и њихово извршење), посебно је уређено изрицање и извршење свих посебних обавеза које су прописане *Законом о малолетницима*. *Правилником* је прописано да се Решење о изреченој посебној обавези доставља надлежном органу старатељства који, самостално или преко одређеног лица (лица које поседује посебна знања из области права детета и преступништва младих и које поступа под надзором центра за социјални рад), прати њено извршење, осим у ситуацији када је суд изрекао посебну обавезу *извињења оштећеном* (члан 14. став 2. тачка 1. *Закона о малолетницима*) коју суд сам непосредно извршава. О извршењу посебне обавезе представник орган старатељства најмање једном месечно извештава судију за малолетнике (члан 13, 16, 24, 27, 30, 33 и 36. *Правилника*). У случају да је надлежни орган старатељства за праћење извршења одредио друго лице (изван центра за социјални рад) као код извршења посебне обавезе *накнадом штете оштећеном* (члан 14. став 2. тачка 2. *Закона о малолетницима*), односно *укључивања без накнаде, у рад хуманитарних организација или у послове социјалног, локалног или еколошког садржаја* (члан 14. став 2. тачка 5. *Закона о малолетницима*), ово лице најмање једном месечно извештава судију за малолетнике (члан 10. и члан 21. *Правилника*).

Суд може изрећи једну или више посебних обавеза, а приликом избора појединих обавеза суд је дужан да посебно води рачуна да ова мера буде прилагођена личности малолетника и приликама у којима живи, као и да цени његову спремност да сарађује у њеном остваривању. Суд ову васпитну меру може изрећи самостално (члан 14. *Закона о малолетницима*), а може их изрећи и уз васпитне мере појачаног надзора (члан 19. *Зако-*

²⁶ *Правилник о извршењу васпитних мера посебних обавеза*, "Службени гласник РС", број 94/06.

на о малолетницима). Могућношћу изрицања једне или више посебних обавеза као самосталне кривичне санкције или кумулативно уз васпитну меру појачаног надзора омогућена је максимална индивидуализације кривичних санкција према малолетницима, што захтева од суда јасно конкретизовање да се ради о две посебне васпитне мере, а од установа и организација (државном, јавном и цивилном сектору) у којима се ове мере реализују, одговарајуће програме извршења.

Надзор над извршењем посебних обавеза врши суд, с тим што о томе може тражити извештај и мишљење органа старатељства (члан 14. став 7. *Закона о малолетницима*). Међутим, у пракси се при изрицању неких посебних обавеза, нарочито у односу на посебну обавезу да се малолетник укључи у појединачни или групни третман у одговарајућој здравственој установи или саветовалишту и да поступа по програмима рада који су за њега сачињени у тим установама (члан 14. став 2. тачка 8. *Закона о малолетницима*) у неким судским одлукама, неочекивано се захтева да центар за социјални рад преузме улогу коју по законским прописима, из области здравствене и социјалне заштите, уопште нема, односно да конкретни центар за социјални рад сачини програм извршења наведених посебних обавеза (Перић, О., Милошевић, Н., Стевановић И, (2008): 129). У случају неиспуњења изречене посебне обавезе/а суд може заменити изречену обавезу/е неком другом посебном обавезом или другом васпитном мером (члан 14. став 8 *Закона о малолетницима*).

Идеја да се надзором, пружањем заштите и помоћи може утицати на развој и јачање личне одговорности малолетних учиниоца кривичних дела, како би се обезбедило поновно укључивање малолетника у друштво представља важећи али и будући концепт законодавног оквира Републике Србије (Стевановић, И., Павићевић, О. (2015): 293-306). У основи захтеви и забране прописани посебном обавезом као посебном кривичном санкцијом, односно васпитним налозима као врстом пара-санкције, представљају у суштини препознате потребе малолетника и начине да их кроз извршење кривичне санкције, односно примене васпитног налога, сам малолетник на најцелисходнији начин задовољи и тиме унапреди своје функционисање, смањујући истовремено ризик од поновног вршења кривичних дела. Извршење посебне обавезе, самостално или у кумулацији уз неку од васпитних мера појачаног надзора, односно примена васпитног налога, захтева сарадњу суда, органа старатељства, тужилаштва али и самог малолетника и његових родитеља (Стевановић, И. (2012): 52-53).

У складу са међународним стандардима и законодавац Републике Србије желео је да стави малолетног учиниоца кривичног дела у положај субјекта који "процеђује", има право да буде информисан, одлучује и прихвата да преузме одговорност признањем да је учинио кривично дело. Ако малолетник прихвати такву врсту одговорности, у општем али првенствено у сопственом најбољем интересу (Кјурски, Ј., (2019): 621) и испуни васпитни налог јавни тужилац за малолетнике одбациће кривичну пријаву и то управо применом начела опортунитета (чл. 58 ЗМ). У оваквој ситуацији законом је установљено да окончање диверзионе процедуре резултира доношење одлуке по кривичној пријави и дозвољава примену начела *не бис ин идем*. У противном, уколико малолетник не изврши преузети васпитни налог, јавни тужилац за малолетнике ће покренути кривични поступак према њему подношењем захтева за покретање припремног поступка.

Поред ове могућности на иницијативу јавног тужиоца за малолетнике о примени васпитних налога може одлучити и судија за малолетнике у припремном поступку, уз важно ограничење да максимална примена васпитних налога може трајати до 6. месеци

(чл. 8. ст. 2 ЗМ). Приликом избора васпитног налога надлежни јавни тужилац за малолетнике и судија за малолетнике увек ће сагледати у целини интерес малолетника и оштећеног. И као што смо већ указали суштина примене васпитног налога и његово прихватање од стране малолетника (као и оштећеног уколико се ради о васпитном налогу: "поравнање са оштећеним како би се надокнадом штете, извињењем, радом или на било који други начин отклониле, у целини или делимично, штетне последице дела") није у кажњавању, већ у јачање његове личне одговорности како убудуће не би чинио кривична дела, препознавању потреба малолетника, пружању малолетнику могућност да прихвати одређени систем вредности, а са друге стране у великој мери и промењена улога оштећеног и то у смислу његовог активног укључивања у примену појединих васпитних налога.

Да би наведено било могуће остварити од изузетног значаја је и сам избор једног или више васпитних налога, односно могућност да се они у конкретној локалној заједници и примене према малолетнику. У том погледу неопходна је и сарадња са његовим родитељима (односно законским заступником) и надлежним органом старатељства (чл. 8. ст. 3 ЗМ), односно целе локалне заједнице. Нажалост, "Правилник о примени васпитних налога" којим су сва наведена питања требала да буду прецизније регулисана и чије је доношење предвиђено самим законом још увек, и након шеснаест година примене овог закона, није донет. Наведено је у пракси, поготово у првим годинама примене закона, довело до тога да "надлежни јавни тужиоци и судије за малолетнике прилично оклевају да васпитне налоге одређују само на темељу постојећих законских норми а без подзаконског акта на чије доношење упућује сам закон" (Шкулић, М., (2020): 381).

Оно што можемо констатовати, а имајући у виду већ поменуто: "Анализа утицаја Закона о малолетницима у периоду од 2006. до 2020. године" је да поред недовршеног нормативног оквира, непосредне проблеме у примени представља и подела надлежности између правосудног и сектора социјалне заштите што спречава адекватно планирање буџета и обезбеђивање довољних средстава за стварање услова и примену свих васпитних налога на целој територији Републике Србије (Стевановић, И., Вујић, Н., (2018): 191-194), односно чињенице да док траје одређена пројектна подршка коју реализују поједине међународне организације или Европска комисија тада бележимо и повећану примену васпитних налога јер се повећава у конкретним ситуацијама и број пружаоца услуга (Церовић, И., (2018): 262-166; Церовић, И., Брашић, К., (2016): 618-624). Са друге стране према резултатима студије о праћењу исхода спровођења васпитних налога, малолетници позитивно оцењују своја искуства и већину васпитних налога препознају као нешто корисно (Ђамоња-Игњатовић, Т., Хрнчић, Ј., (2017): 59-78) и зато нас посебно забрињава опадајући тренд примене васпитног налога поравнања са оштећеним, док тренд раста примене укључивања без накнаде у хуманитарни рад није праћен сразмерно позитивном оценом професионалаца о капацитетима за примену овог васпитног налога у пракси (Анализа, Београд: 2022: стр. 41).

5. Васпитне мере појачаног надзора као врста ванинституционалних кривичних санкција

Мере појачаног надзора у малолетничком кривичном праву Републике Србије такође представљају врсту васпитних мера као алтернативе институционалном третману. За разлику од посебних обавеза које ће суд изрећи малолетнику ако сматра да је

потребно одговарајућим захтевима или забранма утицати на малолетника и његово понашање мере појачаног надзора суд ће изрећи када процени да је за васпитање и развој малолетника потребно предузети трајније мере уз одговарајући стручни надзор и помоћ, а није потребно потпуно одвајање малолетника из средине које живи.

Законом о малолетницима предвиђене су четири облика мера појачаног надзора: појачани надзор од стране родитеља, усвојоца или старатеља, појачани надзор у другој породици, појачани надзор од стране органа старатељства, појачани надзор уз дневни боравак у одговарајућој установи за васпитање и образовање малолетника. (члан 11, 15, 16, 17 и 18 *Закона о малолетницима*). Ове врста васпитних мера су дуги низ година заступљене у структури кривичних санкција у Републици Србији, међутим васпитна мера појачаног надзора у другој породици се веома ретко изриче јер у пракси нису створени услови за њену примену, тј. не постоје "друге породице", сродничке или хранитељске које би биле спремне да прихвате малолетника (Југовић, А., Пејаковић, Љ., Стевановић, И. (2013): 24-25). У том смислу посебно треба имати у виду значај развоја мера појачаног надзора у хранитељској породици, као модалитета ове мере, имајући у виду мањак ресурса сродничких породица које су спремне да приме малолетника, као и неопходност успостављања ефикасног система праћења и подршке хранитељским породицама.²⁷

Све законом предвиђене васпитне мере појачаног надзора могу да трају од шест месеци до две године. Суд врши надзор над извршењем мера и може их обуставити када престане потреба за појачаним надзором.

Посебно је специфична мера појачаног надзора уз дневни боравак у одговарајућој установи за васпитање и образовање малолетника (чл. 18. *Закона о малолетницима*). Малолетник се током извршења ове васпитне мере не издваја из своје средине али је у обавези да током дана проведе одређено време у установи предвиђеној за ту сврху, уз ангажовање стручних лица. Циљ боравка малолетника у установи за васпитање и образовање није само оспособљавање малолетника за живот (стицање животних вештина од стране малолетника) већ и много директнији утицај стручњака на пожељне васпитне стилове које малолетник треба да усвоји. У суштини ова мера представља меру "на пола пута" од ван-институционалних до институционалних васпитних мера и у том смислу је од великог значаја у систему установљених кривичних санкција. О извршењу ове васпитне мере стара се орган старатељства.

У пракси се као најзаступљенија мера појачаног надзора појављује васпитна мера појачаног надзора од стране органа старатељства (чл. 17. *Закона о малолетницима*).

²⁷ Током 2014 и 2015 године тим Центра за права детета, уз подршку Амбасаде Норвешке у Београду, развио је и посебан модел који је требао да створи услове за примену ове врсте васпитне мере у специјализованим хранитељским породицама. Предложени модел се ослањао на савремене научне приступе и искуства других земаља уз уважавање укупног контекста, услова и ресурса Републике Србије. Вођени првенствено циљем да се промене остваре и обезбеди примена закона аутори модела су га ослонили на позитивна искуства "модела породичног смештаја деце - хранитељства" у систему социјалне заштите, те је хранитељска породица препозната као друга породица у којој се овај модалитет васпитне мере појачаног надзора може извршити. Центар за породични смештај и усвојење препознати су као установе у систему социјалне заштите који могу обезбедити важну подршку и на бази већ постојеће сарадње са центрима за социјални рад развити посебан ресурс хранитељских породица за младе који су у сукобу са законом и имају изречену васпитну меру појачаног надзора у другој породици (Грујић, Д., Пејовић-Милованчевић, М., Марковић, Љ., Марковић, Љ., Пејаковић, Ј., Самарџија, М. (2015): 12-13). Нажалост и поред бројних предности до данашњег дана овај модел није заживео у пракси.

Када је појачани надзор од стране органа старатељства изречен малолетник остаје тамо где је био, тачније речено он остаје код својих родитеља или других лица која га издржавају, односно која се о њему старају али пошто та лица нису у могућности да над њим како то закон каже врше "појачани надзор" онда ту улогу преузима орган старатељства. Орган старатељства, преко службеног или другог стручног лица решава најзначајније проблеме малолетника (брине о школовању малолетника, његовом запослењу, одвајању из средине која на њега штетно утиче, потребном лечењу и сређивању прилика у којима живи). Родитељи малолетника, односно друга лица која се о њему старају, изрицањем ове васпитне мере нису лишени родитељских и других права али због недостатака одређених родитељских, тј. васпитних компетенција они у органу старатељства добијају подршку. Службено или друго стручно лице одређено од стране органа старатељства паралелно ради и са родитељима или са особама које се старају о малолетнику, како би се што пре створили услови да та лица што пре преузму своју васпитну функцију.

6. Закључак

Закон о малолетницима унео је у наш правни систем разноврсност, бројност и прилагођеност санкција и мера које се могу изрећи, односно применити према малолетним учиниоцима кривичних дела и јасно рефлектовани принцип који се огледа у примени начела опортунитета (општег и са интервенцијом) у смислу скретања кривичног поступка увек када је то могуће и наравно када су за то испуњени законски услови. Међутим оно што је приметно у пракси је да и након седамнаест година примене закона још увек нису створени услови за извршење појединих васпитних налога и ванинституционалних васпитних мера, као и усклађивање законског решења са релевантним законским оквиром у области социјалне и здравствене заштите. Као пример ове неусклађености наводимо васпитну меру појачаног надзора у другој породици чије се изрицање бележи на нивоу "статистичке грешке" јер у пракси таквих породица нема и поред покушаја да се оне успоставе путем института специјализованог хранитељства и за децу у сукобу са законом.

Иначе, ванинституционалне кривичне санкције у малолетничком кривичном праву Републике Србије, уколико их посматрамо као алтернативу институционалном третману, како на нормативном нивоу, тако у пракси судова, у смислу њиховог изрицања, представљају правило. Оне се на годишњем нивоу изричу процентуално између 90 до 95%.²⁸

Установљавањем посебне обавезе као самосталне васпитне мере и по први пут пружена могућност њене кумулације са васпитним мерама појачаног надзора бележи последњих година узлазну линију и омогућава одговарајући индивидуализацију кривичне санкције и њено извршење у сваком конкретном случају. Међутим, и даље се као неопходност намеће системско унапређење сарадње рада судова са центром за социјални рад, односно са органом старатељства које мора бити један од приоритета и у даљем раду. Наведено се односи на све актере у извршењу васпитне мере посебне обавезе, као

²⁸ Према подацима Републичког завода за статистику у 2020. години изречено је 282 мере упозорења и усмеравања млађим малолетницима и 171 мера појачаног надзора што је чинили 36,6% изречених кривичних санкција. У истој години старим малолетницима био је још већ. Мере упозорења и усмеравања чиниле су 39,3% (487 у апсолутним бројевима) и 20,7% мера појачаног надзора (256 у апсолутним бројевима). Видети шире: *Малолетни учиниоци кривичних дела*, (2021): Саопштење бр. 194., год. LXXXI од 14. јула 2021. године, Република Србија, Републички завод за статистику.

и васпитних мера појачаног надзора. Посебно треба обратити пажњу на поједине модалитете посебне обавезе (попут укључивања у одређене спортске активности), који се практично не изричу, а самим тим и не извршавају јер нису за то у заједници створени услови.

Такође, мишљења смо да у будућности било коју иницијативу за унапређење извршења васпитне мере посебних обавеза треба усагласити интегрално са унапређењем примене васпитних налога. Разлог том је што је супстантивно рад са малолетником сличан, без обзира да ли се ради о примени васпитног налога или извршењу неког од модалитета посебне обавезе. Зато, када говоримо о унапређењу извршења васпитне мере посебних обавеза, увек морамо имати у виду да се то у великој мери односи и на унапређење примене васпитних налога, посебно из разлога јер примена васпитних налога даје шансу малолетнику да преузме одговорност за дело које је извршио без покретања кривичног поступка, без додатне стигматизације и трошења ресурса који сам по себи сваки судски поступак носи.

Посебно је важно и боље разумети природу васпитних мера појачаног надзора, поготово природу васпитне мере појачаног надзора органа старатељства. Имајући у виду да је ово једна од најчешће изричаних кривичних санкција према малолетницима (преко 1/4 свих изречених кривичних санкција према малолетницима на годишњем нивоу), од изузетног значаја је у њеном извршењу усагласити праксу различитих центара за социјални рад. Шта је циљ ове мере, како се извршава, да ли се веродостојно спроводе стандарди рада у овој области, само су нека од питања која се и даље намећу у овој области.

На самом крају желимо да нагласимо да цела лепеза поменутих васпитних мера и њихово адекватно извршење захтева мултидисциплинарни и ефикасан приступ свих одговорних актера, наравно подразумевајући под тим и неопходност вођења ефикасног поступка од стране суда којим се малолетнику изриче конкретна васпитна мера ванинституционалног карактера. Ово из разлога јер су све мере примерене специфичној зрелости ове узрасне категорије и захтевају ефикасност у поступању, јер у супротном ефекат њиховог извршења не може бити задовољавајући. Из тог разлога, како на нормативном, а превасходно у пракси, треба даље стварати простор за унапређење примене ових мера јер су могући резултати вишеструки, поготово у делу који се односи на смањење стопе поврата малолетника као учиниоца кривичних дела. Такође, неопходно је ојачати капацитете кривичног правосуђа запошљавањем психолога при свим вишим судовима чиме би се обезбедио виши ниво оспособљености и подршке правосудном систему у избору одговарајуће мере и санкције уз доследно поштовање принципа најбољег интереса детета и индивидуализације поступања у сваком конкретном случају.

Важно је имати на уму да програми поступања и психо-социјалне подршке морају уважити и родну перспективу, поготово у установама где малолетници и малолетнице заједно извршавају одређене мере и санкције. Наведено се мора посебно имати у виду јер се последњих година бележи повећање стопе учешћа малолетница у малолетничком криминалитету, те неопходности да систем пружи адвокатну подршку уважавајући родну перспективу. У сарадњи ресорних министарстава, локалних самоуправа и организација цивилног друштва неопходно је развити мрежу ефикасних и одрживих услуга психо-социјалне подршке усмерене на ефикаснију реинтеграцију у заједницу, а у складу са

програмима постпeналног прихвата који је прилагођен индивидуалним потребама малолетника и малолетница. Наведено је неопходно сциљем превенције поврата ове узрасне категорије.

Литература

1. Cerović, I. (2018) "Primena vaspitnih naloga u kontekstu reforme sistema pravosuđe po meri deteta u Republici Srbiji", u: Stevanović, I. (ur.) *Pravda po meri deteta*, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, str. 255-269.
2. Cerović, I., Brašić, K. (2016) "Iskustva pilotiranja vaspitnih naloga kao diverzionih mehanizama u Srbiji u kontekstu međunarodnog prava", *Evropske integracije i kazneno zakonodavstvo (Poglavlje 23 - norma, praksa i mere harmonizacije)*, Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu & INTERMEX, str.610- 624.
3. Đamonja- Ignjatović, T., Hrnčić, J. (2017) "Praćenje ishoda sprovođenja vaspitnih naloga za mlade u sukobu sa zakonom", *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, br. 1. str. 59-78.
4. Grujić, D., Pejović-Milovančević, M., Marković, Lj., Pejaković, Lj., Samardžija, M. (2015) *Vaspitna mera pojačanog nadzora u drugoj porodici - model primene u hraniteljskim porodicama*, Beograd: Centar za prava deteta, dostupno na sajtu **Error! Reference source not found.**
5. Jugović, A., Pejaković, Lj., Stevanović, I. (2013) *Mesto za mene (deca na hraniteljstvu u Srbiji)*, Beograd: Centar za prava deteta.
6. Karić, T., Protić, S., Kolaković-Bojović, M., Paraušić, A., Dmdarević, N. (2022) "Analize uticaja Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica u periodu od 2006. do 2020. godine", Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
7. Kilkelly, U. (2011) "The Best of Both Worlds for Children's Rights? Interpreting the European Convention on Human Rights in the Light of the UN Convention on Human Rights in the Light of the UN Convention on the Rights of the Child", *2 Human Rights Quarterly* 23.
8. Kjurški, J. (2019) "Maloletnička delinkvencija i krivičnopravne mere suprostavljanja", u: Bejatović, S. (ur.) *Izmena u krivičnom zakonodavstvu i statusu nosilaca pravosudnih funkcija i adekvatnost državne reakcije na kriminalitet (međunarodni pravni standardi i stanje u Srbiji)*, Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu & INTERMEX, str. 603-624.
9. Kolaković-Bojović, M., Stevanović, I., Vukičević, V. (2022) *Analiza normativnog i institucionalnog okvira oblasti pravosuđa po meri deteta*. Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, <http://institutec-sr.iksi.ac.rs/346/>.
10. *Maloletni učinioci krivičnih dela*, (2021): Saopštenje br. 194., god. LXXI od 14. jula 2021. godine, Republika Srbija, Republički zavod za statistiku
11. Perić, O. (2007) *Komentar zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica*, Beograd: Službeni glasnik.
12. *Second and third alternative periodic report on the implementation of the convention on the rights of the child (2008-2014)*, Belgrade: Child Rights Centre (2008-2014), priredile: Petrović, M., Stevanović, I., Golić-Ružić, M., Anđelković, M. (2015), Beograd: Centar za prava deteta, dostupno na sajtu **Error! Reference source not found.**
13. Škulić, M. (2011) *Maloletničko krivično pravo*, Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu & "Službeni glasnik".
14. Škulić, M. (2015) "Reforma maloletničkog krivičnog prava u Srbiji, str. 39-68, u: Stevanović, I. (ur.) *Maloletnici kao učinioci i žrtve krivičnih dela i prekršaja*, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
15. Škulić, M. (2020) *Komentar zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica*, Beograd: "Službeni glasnik.
16. Stevanović, I. (2014) *Moje pravo da budem zaštićen*, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
17. Stevanović, I. i dr. (2012) "Izvršenje vaspitne mere posebne obaveze (samostalno i uz vaspitnu meru pojačanog nadzora", u: Stevanović, I. (ur.) *Korak ka preuzimanju odgovornosti*, Beograd: Centar za prava deteta.
18. Stevanović, I., Batričević, A., Milojević, S. (2016) "What to expect after juvenile correctional Institution? Recidivism or reintegration", u: Stevanović, I., Batričević, A. (ur.), *Krivične i prekršajne sankcije i mere: izricanje izvršenje i uslovni otpust* (Tematski zbornik radova međunarodnog značaja), Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, str. 307-320.
19. Stevanović, I., Pavičević, O. (2015) "Rizična ponašanja dece i mladih – rizik i otpornost", str. 293-307, u: Stevanović, I. (ur.) *Maloletnici kao učinioci i žrtve krivičnih dela i prekršaja*, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
20. Stevanović, I., Vujić, N. (2018) "Maloletni učinioci krivičnih dela i alternativne krivične sankcije", u: Bejatović, S. (ur.) *Alternativne krivične sankcije*, Beograd: Misija OEBS u Srbiji, str. 187-198.

21. Vučković Šahović, N., Doek, J., Zermatten, J. (2012) "The CRC Committee's General Comment No. 10", in: *The Rights of the Child in International Law*, Berne: Stampfli Publications Ltd

Одабрани домаћи и међународни инструменти

1. Agenda Evropske Unije o pravima deteta usvojena od strane Evropske Komisije Evropske unije 52011DC0060 od 15. februara 2011. godine 52011DC0060, (52011DC0060, 15. februar 2011. godine).
2. Direktiva 2010/64/EU Evropskog parlamenta i Saveta o pravu na tumačenje i prevodenje u krivičnim postupcima (SL L 280, 2010).
3. Direktiva 2012/13/EU Evropskog parlamenta i Saveta o pravu na informacije u krivičnom postupku (SL L 142, 2012).
4. Direktiva 2013/48/EU Evropskog parlamenta i Saveta o pravu na pristup advokatu u krivičnom postupku (SL L 294, 2013).
5. Direktiva 2016/800/EU o procesnim garancijama za decu koja su osumnjičena ili optužena u krivičnim postupcima (L 132/1, 21.5.2016) (Directive (Eu) 2016/800 of The European Parliament and of The Council of 11 May 2016 on procedural safeguards for children who are suspects or accused persons in criminal proceedings).
6. *Konvencija o pravima deteta* (Rezolucija Generalne skupštine Ujedinjenih nacija 44/25), 1990.
7. Opšti komentar br. 24(2019) o pravima deteta u sistemu pravosuđa po meri deteta kojim se menja Opšti komentar br. 10(2007) (*Committee on the Rights of the Child General Comment No. 24 (2019), replacing General Comment No. 10 (2007) on children's rights in juvenile justice, Geneva, 18 September 2019*).
8. Pravila Ujedinjenih nacija o zaštiti maloletnika lišenih slobode (*United Nations Rules for the Protection of Juveniles Deprived of their Liberty, Adopted by General Assembly resolution 45/113 of 14 December 1990*).
9. *Pravilnik o izvršenju vaspitnih mera posebnih obaveza*, "Službeni glasnik RS", broj 94/06
10. Smernice Saveta Evrope o pravdi po meri deteta (*Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on child friendly justice (Adopted by the Committee of Ministers on 17 November 2010 at the 1098th meeting of the Ministers' Deputies*).
11. Smernice za delovanje na decu u sistemu krivičnog pravosuđa, preporučene Rezolucijom Ekonomskog i socijalnog saveta 1997/30 od 21. jula 1997 (*Guidelines for Action on Children in the Criminal Justice System, Recommended by Economic and Social Council resolution 1997/30 of 21 July 1997*).
12. Smernice UN za prevenciju maloletničke delinkvencije (Rijadske smernice), Rezolucija GS 45/112, usvojena 14. decembra 1990. na 68. plenarnom zasedanju (*United Nations Guidelines for the Prevention of Juvenile Delinquency (The Riyadh Guidelines) Adopted and proclaimed by General Assembly resolution 45/112 of 14 December 1990*).
13. Standardna minimalna pravila Ujedinjenih nacija za maloletničko pravosuđe (Pekinška pravila) (*United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice ("The Beijing Rules") Adopted by General Assembly resolution 40/33 of 29 November 1985*).
14. Standardna minimalna pravila Ujedinjenih nacija za mere alternativne institucionalnom tretmanu, (Tokijska pravila), Usvojena rezolucijom Generalne skupštine 45/110 od 14. decembra 1990. godine (*United Nations Standard Minimum Rules for Non-custodial Measures (The Tokyo Rules) Adopted by General Assembly resolution 45/110 of 14 December 1990*).
15. Standardna minimalna pravila za tretman osuđenih lica (*Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners, Adopted by the First United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders, held at Geneva in 1955, and approved by the Economic and Social Council by its resolutions 663 C (XXIV) of 31 July 1957 and 2076 (LXII) of 13 May 1977*).
16. Ustav Republike Srbije, "Službeni glasnik RS", broj 98/2006
17. Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 85/2005.
18. Zakon o ratifikaciji Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, izmenjene u skladu sa Protokolom broj 11, Protokola uz Konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, Protokola broj 4 uz Konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda kojim se obezbeđuju izvesna prava i slobode koji nisu uključeni u Konvenciju i Prvi Protokol uz nju, Protokola broj 6 uz Konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda o ukidanju smrtno kazne, Protokola broj 7 uz Konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, Protokola broj 12 uz Konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda i Protokola broj 13 uz Konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda o ukidanju smrtno kazne u svim okolnostima – EK, *Službeni list SCG - Međunarodni ugovori*, br. 9/2003, 5/2005 i 7/2005 - ispr.; *Službeni glasnik RS - Međunarodni ugovori*, br. 12/2010 i 10/2015.
19. Zakonik o krivičnom postupku – ZKP, *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 85/2005, 88/2005 - ispr., 107/2005 - ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 i 35/2019.